

LASZLO GÁSPÁRDY

KUMULACJA NARUSZEŃ NORM ZABRANIAJĄCYCH NIEKTÓRYCH CZYNNOŚCI PRAWNYCH

Literatura prawa prywatnego i cywilnego stosunkowo niewiele zajmowała się dotychczas oceną czynności prawnych, które naruszają nie tylko jedną normę zabraniającą, lecz kilka tego rodzaju norm. Jeżeli chcemy wyjaśnić przyczynę tego stwierdzenia, to — naszym zdaniem — powinniśmy pokrótce przeprowadzić porównawcze badanie prawne o aspekcie historycznym. Przekonają nas one przede wszystkim o tym, że cechy faktycznych stanów, które naruszają nie tylko jedną normę zabraniającą, lecz kilka tego rodzaju norm, dotychczas badano dokładniej w dwóch dziedzinach prawa, a mianowicie w prawie karnym oraz w zakresie cywilnoprawnej odpowiedzialności z tytułu odszkodowania.

Ocena stanu faktycznego przestępstwa podlegającego kilku zakazom wiąże się z dwoma podstawowymi problemami prawa karnego, a w szczególności z kwalifikacją karnoprawną przedmiotowego stanu faktycznego oraz z zagadnieniem stopnia ujemnych następstw prawnych w odniesieniu do osoby dopuszczającej się przestępstwa, czyli krótko mówiąc z wymiarem kary. Dziwić się więc temu nie należy, że zagadnienia kumulacji zakazów w zakresie prawa karnego zaliczają się do szeregu głównych kwestii spornych w całej nowoczesnej historii prawa karnego. Do powstania w prawie karnym tzw. nauki o kumulacji przyczyniło się opracowanie tego rodzaju ważnych tez, jak w zakresie kwalifikacji stanu faktycznego zasad *nullum crimen sine lege* oraz *ne bis in idem*, zaś w zakresie wymiaru kary aspekt prewencji.

W teorii odpowiedzialności z tytułu odszkodowania burżuazyjnego prawa prywatnego i socjalistycznego prawa cywilnego kumulacja zakazów wysuwa częściowo inne problemy niż w prawie karnym, gdzie jeden czyn osoby popełniającej przestępstwo może naruszyć kilka zakazów. W prawie o odszkodowanie kumulacja zakazów jest przede wszystkim zagadnieniem kwalifikacji, na podstawie której należy zdecydować, według jakich przepisów poszkodowany może żądać odszkodowania. Od odpowiedzi danej na to zagadnienie zależy, przeciw której osobie lub osobom poszkodowany może wystąpić z roszczeniem o naprawienie szkody.

(W polskim prawie cywilnym przepisy o odszkodowaniu kumulują się np. w następującym wypadku: osoba, która nie ukończyła lat trzynastu, wyrzuca z pomieszczenia przedmiot i w ten sposób wyrządza szkodę przechodniowi. Zbieg artykułów 427 i 433 polskiego kodeksu cywilnego). W prawie o odpowiedzialności za wyrządzoną szkodę natomiast ilość zakazów przekroczonych nie ma znaczenia z punktu widzenia stopnia odpowiedzialności, ponieważ w cywilnoprawnym (prywatnoprawnym) prawie o odpowiedzialności za wyrządzoną szkodę obowiązuje zasada pełnego odszkodowania¹.

Po dziś dzień w sposób syntetyczny nie została jeszcze opracowana kumulacja naruszeń norm zabraniających niektórych czynności prawnych. Wydaje się, że przyczyny tego stanu rzeczy w burżuazyjnym prawie prywatnym mają głębokie podłoże, bowiem w tymże prawie naruszenie skumulowanych czynnością prawną norm zabraniających nie ma zasadniczego znaczenia ani z punktu widzenia ustalenia osoby dotkniętej sankcją, ani pod kątem widzenia stopnia sankcji. Sankcje czynności prawnych wyrażających obiektywne właściwości warunków obrotu towarowego są niezbyt różnicowane i rzadko odzwierciedlają się w nich różnice psychologiczne i socjologiczne, które istnieją w stanach faktycznych, zabronionych przez normy dotyczące czynów karalnych. W normach tych nie uwidatnia się też aspekt prewencji, który na ogół w prawie karnym, a szczególnie także w socjalistycznym prawie cywilnym stanowi centralny punkt zainteresowania zarówno prawodawców jak i stosujących prawo oraz naukowców. Odnośny przepis burżuazyjnego prawa prywatnego dotyczący *in integrum restitutio* przyczynia się do tego, że zazwyczaj problem kumulacji zakazów nie miał i nie ma zbyt wielkiego znaczenia. Wspomniany problem może się wyłonić co najwyżej jako formalne zagadnienie kwalifikacji, a mianowicie na przepis której ustawy lub ustaw ma się powołać sąd wydając zarządzenia przywrócenia pierwotnego stanu. Choć niemiecka literatura w zakresie prawa prywatnego wielokrotnie powoływała się na poszczególne wypadki kumulacji zakazów czynności prawnych, które nazywała *Doppelwirkung*, to jednak formalistyczny charakter proponowanych rozwiązań z jednej strony, z drugiej zaś podstawowe pozytywnoprawne i koncepcyjne różnice między poszczególnymi socjalistycznymi prawami cywilnymi a Bürgerliches Gesetzbuch przyczyniają się do tego, że wypowiedzi niemieckiej literatury tyczącej prawa prywatnego nie nadają się niemal do użytku².

¹ Najnowsza literatura w zakresie kumulacji przepisów dot. prawnej odpowiedzialności patrz: Abdel-Wahab, Abdel-Razzah: *Le concours des responsabilité contractuelle et delictuelle en droit français et en droit suisse*, Paris 1964 (Libr. generale de droit et de jurisprudence). G. Eörsi, *Elhatarolasi problemak az anyagi felelosseg körben*, Közgardasagi es Jogi Könyvkiado Budapest, 1962. *Development in the Law. Competitive torts*. Harvard Law Review 1964, t. 5, s. 888 - 978.

² Kipp: *Über Doppelwirkungen im Recht. (Festgabe für v. Martitz)* 1911, 211. —

O ile nam wiadomo, w literaturze socjalistycznego prawa cywilnego jedynie A. Ohanowicz poświęcił monografię kumulacji norm w polskim prawie cywilnym. Według jego zdania przez możliwość zastosowania więcej niż jednej normy przy zbiegu norm należy rozumieć każdy wypadek, w którym dany stan faktyczny podpada pod więcej niż jedną normę³. Z punktu widzenia interesującej nas tematyki pragnęliśmy wypowiedzieć kilka uwag o określeniu A. Ohanowicza. Przede wszystkim kumulację naruszenia norm zakazujących dotyczących czynności prawnych należy porównać ze zjawiskiem prawnym, któremu nadał on nazwę zbiegu norm. Według naszego zdania omawiana tu tematyka stanowi pojęcie ściślejse niż „zbieg norm”. Można je zrozumieć jako specjalny wypadek, którego specyficzność określają dwie cechy charakterystyczne, a mianowicie z jednej strony to, że dotyczą one czynności prawnych, z drugiej zaś strony, że „zbiegające się” tu normy w każdym wypadku są zakazami. W naszych badaniach uważaliśmy za potwierdzone ustalenie, że A. Ohanowicz pod pojęciem zbiegu norm rozumie zarówno wypadek, w którym rzeczywiście należy jednocześnie zastosować kilka norm, jak również ten fakt, że zbieg norm z jakiejś przyczyny jest tylko pozorny.

Nie możemy się zgodzić z A. Szpunarem, który w recenzji wyżej wspomnianej monografii zakwestionował omawianie wypadków tzw. *Doppelwirkung* dlatego, że ich praktyczne znaczenie jest nikłe⁴. Przeciwnie, wskutek poważnej ilości zakazów istnieje tu duże prawdopodobieństwo skumulowanego urzeczywistnienia tych zakazów. Np. węgierski kodeks cywilny zna około stu tego rodzaju zakazów, których naruszenie może spowodować unieważnienie czynności prawnej, zaś węgierski kodeks karny zawiera prawie pięćdziesiąt takich stanów faktycznych, których urzeczywistnienie może być zawsze (np. lichwa) lub zazwyczaj (np. oszustwo) traktowane zarazem jako czynność zakazana. Zasięg zakazów tych czynności prawnych rozszerzają dalej te normy prawa administracyjnego (np. przepisy dewizowe, prawo przemysłowe, ograniczenia prawa lokalowego), których naruszenie powoduje unieważnienie danej czynności. Według naszej oceny polski kodeks cywilny zawiera przynajmniej czterdzieści zakazów czynności prawnych.

Należy wziąć pod uwagę, że zakazy dotyczące czynności prawnych łączą się z różnymi fazami powstającego stosunku prawnego, lub odnoszą się coraz to do innych jego elementów. Te dwie właściwości powiększają możliwość tego, by dana czynność prawna podlegała większej ilości zakazów, w przeciwieństwie do prawa do odszkodowania, którego zakazy określają tylko sankcje prawa cywilnego w razie powstania szkody.

W praktyce procesów cywilnych sądownictwo węgierskie w wielu wyli. Lange, *BGB-Allgemeiner Teil. Ein Studienbuch*. 5. durchgesehene und ergänzte Auflage, München—Berlin 1961, t. 3, s. 309.

³ A. Ohanowicz, *Zbieg norm w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 1963. PWN.

⁴ A. Szpunar, *Nowe Prawo* 1964, t. 5, s. 529.

padkach dochodziło do wniosku, że należało osądzić takie stosunki prawne, które z wielu powodów były zakazane. Zrozumiałe, że liczba tych stosunków prawnych nie jest absolutnie zbyt znaczna, gdyż nie trafiają one w dużej ilości przed nasze sądy. Np. zabroniony jest stosunek prawny, w którym wierzyciel zapewnia sobie niewspółmiernie dużą korzyść dzięki temu, że wykorzystał ograniczenie zdolności do czynności prawnych dłużnika (polski kodeks cywilny art. 18 § 1 i art. 338 § 1). Niedozwolona jest również taka umowa spółki, która powstała w celu handlowym, gdy jednocześnie jeden z członków spółki uwolni od osobistej działalności innego jej członka. (Prawo cywilne węgierskie różni się w tym względzie od polskiego prawa cywilnego, gdyż według § 571 ustęp 2 i 4 węgierskiego kodeksu cywilnego odnośnie do spółki handlowej, uwalnianie członka spółki od czynności osobistych jest zabronione).

Poszczególne wypowiedzi socjalistycznej literatury prawa cywilnego pozwalają wnioskować, iż sądy, komisje arbitrażowe różnych krajów niejednokrotnie znajdują się w takiej sytuacji, że zmuszone są osądzić czynność prawną niedozwoloną z wielu różnych powodów i właśnie te przypadki ściągają na siebie uwagę nauki prawa. W węgierskiej literaturze prawniczej poddaje się analizie zarówno problemy osądów o powołujących się na przyczyny unieważnienia i wzruszalności czynności prawnej jak i takie przypadki, gdy przedmiotem lichwiarskiej umowy była rzecz niezdatna do obiegu, wreszcie takie, gdy jeden z członków spółki wyzyskał w celu spekulacji innego członka spółki. W bułgarskiej i radzieckiej literaturze prawa cywilnego zbadano tę grupę przypadków, ujawnionych w większości w związku z przewodami procesowymi, w których zbiegały się zakazy niewspółmiernej wagi (np. wydzierżawienie gruntu osobie prywatnej bez zgody walnego zebrania spółdzielni produkcyjnej, co będzie także czynnością prawną, wyrządzającą szkodę państwu). W takich przypadkach autorzy badali „główny powód” nieważności czynności prawnej z punktu pogwałcenia zakazu⁵. W literaturze fachowej NRD Dornberger wskazuje na fakt, że w stosunkach pomiędzy przedsiębiorstwami socjalistycznymi błąd — według niemieckiego kodeksu cywilnego — jest nie tylko wzruszalny, lecz powoduje nieważność, gdyż może prowadzić do zawarcia umów kolidujących z nakazami planu⁶.

Występowanie w praktyce czynności prawnych zabronionych z różnych względów wskazuje, iż ten krąg zagadnień powinniśmy opracować. Wyniki takiego opracowania mogą dotyczyć teorii prawa a także praworządności i polityki prawnej. Z teoretycznego punktu widzenia będziemy poszukiwać odpowiedzi na pytanie, w jakim stosunku wobec siebie znaj-

⁵ L. Vaszilev, *A Bolgar Nepköztarsasag polgari joga. Altalanos resz.* Moszkva 1958 (keziratos magyar Xorditas). A. V. Venediktov, *A szocialista tulajdon vedelme a Szovjetunioban*, Közgazdasági es Jogi Könyvkiado Budapest, 1955, s. 174.

⁶ H. Kleine (red.), *Das Zivilrecht der Deutschen Demokratischen Republik*. Allgemeiner Teil, Berlin 1958, s. 317.

dują się poszczególne zakazy, jaka jest ich struktura wewnętrzna. Prawo-
rządność zaś ze swego stanowiska domaga się, by w wypadku derogacji
kumulujących się zakazów, bądź też możliwości alternatywnego ich uży-
cia, zastosować taki przepis, którym dla oceny danego stosunku prawnego
najlepiej można się posłużyć. Względy polityki prawnej — kwalifikowanie
zgodnie z zasadami polityki prawnej — powodują, iż zakazy norm praw-
nych będące co do stopnia rygorów zróżnicowane, wymagają od stosują-
cego prawo brania pod uwagę określonych następstw prawnych. To sto-
sowanie skutków prawnych uwzględnić musi wzmoczoną społeczność,
która przejawia się w postawie strony naruszającej wiele różnych zaka-
zów związanych z czynnościami prawnymi.

Koncepcję naszą odnoszącą się do kumulacji naruszeń norm związa-
nych z czynnościami prawnymi przedstawimy obecnie czytelnikom przy
pomocy przykładów i przepisów zaczerpniętych z polskiego prawa cywil-
nego. Użycie polskich norm prawnych w charakterze materiału ilustra-
cyjnego trzeba jednak poprzedzić określeniem zakazów czynności praw-
nych polskiego prawa cywilnego. Zaznaczamy, iż co do zakazów czynności
prawnych i ich struktur w zakresie prawa cywilnego czy prywatnego po-
szczególnych krajów nie ma zasadniczych różnic. Tak więc, zakazy czyn-
ności prawnych polskiego prawa cywilnego pokrywają się z ogólnym obra-
zem zakazów czynności prawnych. Według nich są to:

1) Zakazy pod nieważnością (powodujące nieważność całkowitą lub
częściową), której przykładami są artykuły: 73, 82, 83 i 94 kodeksu cywil-
nego. Należą tu również i te zakazy, w wypadku pogwałcenia których
polski kodeks cywilny nie używa określenia „nieważność” lecz jego syno-
nimów (np. art. 521 § 1, „uważa się za nie zawartą”), w końcu — sprzeczne
z prawem czynności (art. 58 § 1 k.c.) oraz te zakazy, których przekroczenie
nie jest osobno zagrożone sankcją nieważności, tylko podpada pod ogólny
przepis dotyczący czynności sprzecznych z prawem (np. art. 912 k.c.).

2) Zakazy uprawniające do uwolnienia od skutków prawnych (zakazy
i sankcje wzruszalne, artykuły 84-87 kodeksu cywilnego i ostatnie wyra-
żenie art. 388 § 1 k.c.).

3) Zakaz lichwy, który umożliwia również zmianę umowy (art. 388
§ 1 k.c.).

4) Czynności, w których w wypadku naruszenia zakazu, w miejsce
części naruszającej zakaz występuje przepis prawny (np. art. 539 i 660 k.c.).

5) Czynności, gdzie sankcja nieważności nie zawsze wiąże się z zaka-
zami czynności prawnej (np. różne przypadki artykułu 36, 73 § 1 k.c.).

Nie zajmujemy się tu względnym brakiem mocy obowiązującej (*actio
Pauliana*), ani następstwami pogwałcenia zakazów czynności prawnych
(art. 59 k.c.), gdzie nie odnosi się to do stosunków prawnych między stro-
nami zawierającymi umowę.

W stosunku do zakazów prawa karnego i odpowiedzialności za szkody
przedstawionej powyżej grupy zakazów czynności prawnych charaktery-

styczne są trzy cechy, których wpływ daje się wyraźnie odczuć przy ocenie wypadków kumulacji.

a. Jedną z nich jest właściwość, że podczas gdy pogwałcenie zakazu prawa karnego i odpowiedzialności z tytułu odszkodowania pociąga za sobą sankcję prawną tylko w przypadku szczególnego usposobienia sprawcy (wina) oraz w przypadku odszkodowania wyrządzenia szkody, sankcje naruszenia zakazu dotyczącego czynności prawnych dotyczą z reguły zawsze strony zawierające tę czynność. Ta różnica powoduje, że w razie kumulacji zakazów czynności prawnych — patrząc z pozycji większości sankcji — przy ocenie stanu faktycznego obojętne jest zagadnienie winy, podczas gdy w odpowiedzialności karnej i odpowiedzialności z tytułu odszkodowania, kumulacja zakazów jest zarazem kumulacją różnorodnych form przypisywalności winy.

b. Dalszą właściwością zakazów czynności prawnych odróżniających je od zakazów prawa karnego i odpowiedzialności za wyrządzone szkody jest to, iż zakaz czynności prawnej nie zawsze wyznacza zarazem sankcję prawną za jego przekroczenie. Część zakazów czynności prawnych, z punktu widzenia prawa cywilnego może być *lex imperfecta* lub patrząc okiem innych dziedzin prawa, *lex minus quam perfecta*. (Np. te przepisy w polskim prawie cywilnym, które dla czynności prawnych przewidują formę pisemną, choć gdy zostaną one naruszone dana czynność prawna będzie ważna. Art. 73 § 1 k.c. Przypadki: art. 75 § 1, art. 511, art. 606, art. 860 § 2). Inną grupę zakazów czynności prawnych stanowią takie przepisy imperatywne, w wyniku naruszenia których sankcja nieważności nie następuje, lecz powstają inne skutki przewidziane przez prawo (np. art. 660 k.c.), bądź zaś sankcja podaje, że czynność prawna jest nieważna tylko częściowo. (Np. art. 94 k.c. w części odnoszącej się do zabronionego warunku rozwiązującego i art. 593 § 1). Istnieją także takie zakazy czynności prawnych, które zawierają sankcje warunkowe. Są nimi różnorodne zakazy odnoszące się do czynności prawnych — a które to możemy znaleźć w prawie prywatnym lub cywilnym poszczególnych państw — powodujące unieważnienie, wzruszalność bądź uchylenie. W polskim prawie cywilnym zawierają je artykuły 84 - 87 k.c. W samych tych zakazach naruszanie ich nie wiąże się z sankcją, następuje to tylko wtedy, gdy uprawniona do zakwestionowania strona zastosuje prawo wzruszalności. W poszczególnych więc wypadkach kumulacji zakazów czynności prawnych nie występuje nieważność całkowita, szczególnie jeżeli nie gromadzą się zakazy pod rygorem nieważności całkowitej. W innych wypadkach występuje kumulacja zakazów warunkowych i bezwzględnych. W przeciwieństwie do tego w zakresie prawa karnego i cywilnej odpowiedzialności prawnej z tytułu wyrządzonej szkody zakazy są tak unormowane, że w wypadku ich naruszenia popełniający przestępstwo bądź wyrządzający szkodę ma być w każdym przypadku dotknięty sankcją.

c. Zakazy czynności prawnych popartych sankcją względną prowadzą

nas do tej właściwości zakazów czynności prawnych, które nazywamy ich strukturą wewnętrzną. Przez strukturę wewnętrzną zakazów czynności prawnych rozumiemy ten logiczny układ zakazów czynności, który biorąc pod uwagę sankcję zakazanej czynności lub jej brak, częściowość bądź warunkowość, stawia wzajemnie nagromadzone zakazy czynności prawnych w stosunku subsydiarnym. Wewnętrzna struktura zakazów czynności prawnych określa zarówno kwalifikacje zakazanych czynności, jak również konsekwencje ich naruszenia. Poprzyjmy powyższe przykładem: jeśli kochanek żony obiecuje mężowi cenny obraz, w wyniku czego mąż ma opuścić swą żonę, a obraz okazuje się kiepskim falsyfikatem, to kumuluje się w tym wypadku pogwałcenie zakazu transakcji jawnie sprzecznej z zasadami współżycia społecznego z zakazem dotyczącym wprowadzenia w błąd.

Zakaz opatrzony sankcją nieważności deroguje zakaz zawierający tylko sankcję wzruszalności, ponieważ jest silniejszy. W naszym przypadku nieważność umowy z powodu sprzeczności z zasadami współżycia społecznego uzasadnia wyciągnięcie konsekwencji zgodnych z art. 412 k.c. Zakaz opatrzony sankcją nieważności powoduje w wypadku kumulacji naruszeń zakazów czynności prawnych derogację wszystkich zakazów czynności prawnych, których przekroczenie nie powoduje nieważności. (Np. zawarta umowa obciążająca osobę nie posiadającą zdolności do czynności prawnych, w której jedna strona wykorzystuje niedołęstwo drugiej — nie posiadającej zdolności do działań prawnych — dla osiągnięcia niewspółmiernych korzyści; art. 14 § 1 i art. 388 § 1 k.c.). Derogacja też obowiązuje dla zakazów pod rygorem nieważności całkowitej i częściowej na korzyść tych pierwszych. (Np. taka umowa, która została zawarta ustnie na dostarczenie płodów rolnych, w której ustanowiono cenę za usługę wyższą od maksymalnej; art. 616 i art. 538 k.c.).

W wypadku zbiegu zakazów czynności prawnych nieważność spowodowana jest nieraz przez zakaz, często nie dotyczący treści umowy (zawierzenie, pozwolenie, ujęcie w formie pisemnej). Należy wówczas uważać na to, by wraz z ustaniem głównego powodu nieważności nie pozostały inne usterki umowy (w powyższym przykładzie przekroczenie ceny maksymalnej). Dlatego należy to podkreślić, ponieważ zakaz deroguje inny rygor, mający czasem mniejszą wagę niż zakaz odsunięty na plan dalszy. Przypadki zbiegu zakazów czynności prawnych z zakazami pod rygorem nieważności bezwzględnej są kumulacją pozorną o podstawie strukturalnej.

W wypadku zbiegu zakazów czynności prawnych nie zaopatrzonych rygorem nieważności zbieg ten czasem jest tylko faktyczny, co oznacza, że wraz ze zbiegiem zakazów czynności prawnych przed stroną poszkodowaną, w jej interesie i do jej dyspozycji pozostawiona jest alternatywa uwolnienia od skutków czynności prawnej (art. 84 - 87 k.c.) bądź roszczeń zmierzających do zmiany treści umowy (art. 388 § 1 k.c.). — (Np. jedna

strona wykorzystując niedoświadczenie drugiej wyznacza wartość własnego świadczenia znacznie wyższą od rzeczywistej, a druga strona zawiera umowę pod wpływem tego podstępного wprowadzenia w błąd; art. 86 § 1 i art. 388 § 1 k.c). W tym wypadku, naszym zdaniem, strona poszkodowana może się domagać bądź to zmiany umowy na podstawie art. 388 § 1 k.c, bądź też uchylecia się od skutków prawnych oświadczenia woli na podstawie art. 86 § 1. Prawda, że to ostatnie prawo mogłoby przysługiwać też na podstawie art. 388 § 1 (a nawet zgodnie z § 2 można je zastosować przez okres 2 lat), ale tylko wtedy, jeśli zmiana umowy — mówiąc językiem prawniczym — „byłaby niewspółmiernie trudna”, bądź wyjątkowa. W myśl art. 86 § 1 można się domagać przywrócenia stanu poprzedniego bez żadnych ograniczeń. W danym przypadku wykorzystanie tego przepisu może być pożądane dla uprawnionego.

Powyżej wspomnieliśmy, że w kumulacji zakazów czynności prawnych derogacja może nastąpić nie tylko wtedy, gdy zbiegają się zakazy różniące się mocą, lub gdy zachodzi unieważnienie jednego zakazu kosztem drugiego, ale również i w innych wypadkach. Inny typ derogacji stwarza porównanie stanów faktycznych omawianych zakazów. Podobne przypadki do tych występują zarówno w doktrynie zbiegu przestępstw w prawie karnym, jak również literaturze dotyczącej zakazów przy odpowiedzialności z tytułu wyrządzonej szkody. Literatura obu gałęzi prawa — jeśli nawet pod innym nazewnictwem — to zna *specialitas*, *consumptio* i *alternativitas*. Pierwsze oznacza, że stan faktyczny pewnej normy prawnej w porównaniu ze stanem faktycznym innej normy prawnej znajduje się w stosunku *lex specialis* — *lex generalis*. Znaczy to więc, że urzeczywistnienie stanu faktycznego jednej z norm zabraniających zlewa się mniej więcej ze stanem faktycznym drugiej normy zakazującej o większym znaczeniu ze względu na ocenę niż poprzedniej. *Alternativitas* oznacza zaś to, że jedyny stan faktyczny urzeczywistnia formalnie stany faktyczne większej ilości norm zakazujących, przy czym orzekać można stosując tylko jedną normę zakazującą. W wypadkach takich stanowisko w sprawie derogacji należy zajmować kierując się względami polityki prawnej.

W polskim prawie cywilnym — *alternativitas* — zgodnie z przepisami prawa z tytułu odpowiedzialności za wyrządzoną szkodę — nie jest potraktowana tak pierwszoplanowo jak na przykład w węgierskim prawie cywilnym w zakresie odpowiedzialności za wyrządzoną szkodę. Z jednej strony dlatego, że polskie prawo cywilne — w przeciwieństwie do węgierskiego — szeroko rozumie zasadę odpowiedzialności solidarnej (art. 441 § 1 k.c). Tak więc, w wypadku zbiegu wielu form odpowiedzialności nie trzeba z zasady rozstrzygać ich w płaszczyźnie *prioritatis*. Z drugiej strony, według polskiego prawa okresy przedawnienia odnoszące się do roszczeń z tytułu odszkodowania nie są dość zróżnicowane, dzięki czemu nie może stanowić problemu, co do których osób odpowiedzialnych za

szkodę nastąpiło przedawnienie, a co do których jeszcze nie. W zakazach czynności prawnych, lub w stosunku wiążących się z nimi stanów faktycznych możemy znaleźć te właściwości, które nazywamy *specialitas*, *consumptio* lub *alternativitas*.

W danym przypadku, wskutek *specialitas* do derogacji może doprowadzić taki stan faktyczny, w którym hotel za umyślnie spowodowaną szkodę na niekorzyść gościa zastrzega sobie uwolnienie od odpowiedzialności (art. 846 § 3, art. 473 § 2 k.c). Taka sama sytuacja może powstać, gdy członek spółki zostanie wykluczony od udziału w zysku w ten sposób, że wykorzystywane jest jego niedoświadczenie dzięki czemu między członkami spółki powstają wielkie dysproporcje w świadczeniach na niekorzyść wykluczonego członka (art. 867 § 1 i art. 388 § 1 k.c). Podobnie w stosunku *specialitas* może się znaleźć art. 388 § 1 z art. 538 lub z zakazem określonym w art. 539, który wiąże się z naruszeniem ceny maksymalnej, bądź naruszeniem ceny minimalnej w sferze stosunków kupna-sprzedaży.

Wskazane powyżej przypadki *specialitas*, charakteryzowały z jednej strony naruszenie zakazów w stosunku specjalnym i generalnym, z drugiej zaś to, że istotniejszą sankcją była właśnie sankcja zakazu specjalnego czynności prawnej. Również wedle przepisów prawa węgierskiego sankcja zakazu specjalnego czynności prawnej jest istotniejsza niż sankcja zakazu generalnego. Według § 201 ust. 2 węgierskiego kodeksu cywilnego — ogólna reguła zakazująca występowania dysproporcji między świadczeniami wzajemnymi jest zakazem generalnym i jest on tylko wtedy wzruszalny, jeśli naruszenie przepisów uściślających powyższy wymóg powoduje nieważność.

Derogację zachodzącą na podstawie *consumptio* charakteryzuje to, że powstaje ona przez porównanie następstw prawnych wynikających z większej ilości zakazów: postępować należy według przepisów zakazu o istotniejszych skutkach. Istnieją przypadki, gdzie w zakresie nieważności można stopniować sankcje obciążające stronę czynności prawnej. Takimi będą czynności prawne świadomie godzące w tzw. zasady współżycia społecznego i zakazy ustawowe. W wypadku naruszenia wspomnianych norm ma miejsce konfiskata (scedowanie na korzyść państwa). Nawiasem mówiąc zauważmy, że zakazy ustawowe, albo krócej: pojęcie czynności prawnej sprzecznej z prawem, nie dotyczy ogólnie czynności sprzecznej z jakimkolwiek zakazem zawartym w przepisach, lecz tylko takiego przepisu, który godzi bezpośrednio w podstawy prawne, w interesy państwa i społeczeństwa⁷.

⁷ S. N. Bratus, *Ważnij etap w rozwilii sowietskowo zakonodatielstwa (Nowoje v graždanskom i graždansko-processualnom zakonodatielstwie Sojuza SSR i sojuznich respublik)*, Moskwa 1962, s. 21. — D. M. Genkin, *Sowietskoje graždanskoje prawo.*, Moskwa 1961, s. 73. N. N. Rabinowicz, *Niedestwitelnosti zdielok i jejo posledstwija.*, Leningrad, 1960, s. 144. V. K. Rajher, *Ob osobom widie protiwozakonnych zdielok*

Powyżej, na podstawie porównania prawnych stanów faktycznych przedstawiliśmy przypadki kumulacji norm zabraniających, odnoszących się do czynności prawnych, dotyczące sankcji norm zabraniających. Temat nasz pragnęlibyśmy naszkicować jednak z punktu widzenia dalszych aspektów.

Normy zabraniające odnoszące się do czynności prawnych — spoglądając nieco schematycznie — ochraniają interes publiczny bądź poprzez obronę interesów prywatnych, bądź też bezpośrednio chroniąc interes społeczny. Należące do pierwszej grupy zakazy nazywać będziemy zakazami ochraniającymi dobro, zaś należące do grupy ostatniej — zakazami chroniącymi dobro publiczne. W wypadku naruszenia zakazów czynności prawnych należących do grupy pierwszej, przy ziszczeniu się czynności prawnej szkoda dotyczy stosunków majątkowych, interesów jednej ze stron zawierających umowę, bądź istnieje przynajmniej realna możliwość nastąpienia szkody (bezprawna groźba, wprowadzenie w błąd, lichwa, sprzedaż poniżej ceny minimalnej, zawarcie umowy przez osobę niezdolną do czynności prawnych itp.). W wypadku naruszenia zakazów chroniących dobro publiczne należących do drugiej grupy zakazów, obie strony starają się dążyć do zaspokojenia interesów własnych, które są jednak sprzeczne z interesami społecznymi (np. sprzedaż paserska, czynności kolidujące z zakazami prawa dewizowego, sprzedaż rzeczy nie dopuszczonej do obrotu, umowa handlowa zawarta z osobą nie posiadającą koncesji na produkcję itp.).

To rozróżnienie uczynione między dwiema grupami zakazów czynności prawnych z punktu widzenia ich kumulacji jest istotne dlatego, że w pewnych wypadkach daje kryterium przy ocenie z punktu widzenia polityki prawnej. W ocenie zbiegu norm nabiera znaczenia ocena polityki prawnej tak przy zastosowaniu w strukturze sankcji czynności prawnej zasady *a fortiori*, jak i przy rozstrzygnięciu w wypadkach *consumptio*. Możliwe wzajemne kombinacje naruszenia zakazów ochrony dobra i ochrony interesu publicznego częściowo uzupełniają powstałe punkty widzenia przy ocenie zbiegu zakazów czynności prawnych.

Według węgierskiego prawa cywilnego (§ 237 w.k.c.) świadczenie na podstawie zabronionej czynności prawnej przechodzi na korzyść państwa. Z wyjątkiem wypadku umowy lichwiarskiej, gdzie konfiskata jest obowiązkowa, pozostawiona jest reszta dyskrecjonalnej władzy sądu, który może ją zarządzić co do całości lub części świadczenia, albo całkiem jej nie zastosować. Dzięki temu, przed sądownictwem węgierskim otwierają się duże możliwości, by — biorąc pod uwagę wszelkie okoliczności sprawy — ocenić fakt zbiegu zakazów i ich właściwości. W ocenie sędziowskiej przy rozmiarach zasądzenia na korzyść państwa może odegrać rolę ukryte

(Aktualnyje voprosy sowietskowo prawa), Moskwa 1964, s. 55 i n. S. Zakowskaja, A. Kabalkin, *O kodifikacji graždanskowo zakonodatelstwa*, Sotsyjalistyczeskaja Zakonost 1957, t. 6, s. 24.

w czynności prawnej antyspołeczne działanie. Na przykład zawarcie umowy przez wprowadzenie w błąd osoby niezdolnej do działań prawnych jest nieważne wskutek zasady *a fortiori*. Bez wątpienia, przy rozstrzygnięciu sądowym co do zwrotu świadczenia osobie wprowadzonej w błąd faktem obciążającym będzie okoliczność, która spowodowała powstanie przyczyny nie tylko nieważności, ale i wzruszalności. Decyzja sądu przy zasądzeniu na korzyść państwa jest dlatego tak istotna, ponieważ z powodu różnych skutków prawnych przypadki zbiegu zakazów czynności prawnych są w wielu wypadkach pozorne.

Nie jest nam znane stanowisko polskiej nauki i praktyki sądowej co do wykładni art. 412 polskiego k.c.⁸. W każdym przypadku wydaje się bezsporne, że w razie istnienia warunków prawnych prawo własności do przedmiotu zakazanej czynności prawnej na mocy prawa przechodzi na skarb państwa. Ewentualne sądowe zasądzenie w wyniku przewodu procesowego w kwestii przeniesienia majątku na rzecz skarbu państwa może mieć charakter wyłącznie deklaracyjny. Wbrew istotnym różnicom dotyczącym odnośnych postanowień w kodeksie cywilnym polskim i węgierskim — należy zaryzykować twierdzenie, iż także w polskim prawie cywilnym nie będzie trudności w zastosowaniu konfiskaty częściowej. Możliwe będzie zastosowanie wykładni według reguły *a maiore ad minus*. Według niej, jeśli skarb państwa ma prawo do całości świadczenia to na pewno ma też prawo tylko do jego części. Być może zbyt jest podkreślenie, że przy przeniesieniu przedmiotu zakazanej czynności czy też jego równowartości względy finansowe nie mogą tu odgrywać roli. Powyższe uwagi uczyniliśmy dlatego, by z jednej strony zaczerpniętymi przykładami z polskiego prawa cywilnego zilustrować nasze dalsze rozważania, z drugiej zaś strony po to, by nasze rozważania przekazać pod uwagę cywilistom polskim.

Z punktu widzenia wysokości zasądzenia na korzyść państwa dwie grupy zakazów czynności prawnych, patrząc z płaszczyzny różnorodnych przypadków ich zbiegu, związane są ze sobą w następujący sposób: Jeśli jedna ze stron narusza więcej zakazów dotyczących ochrony interesów drugiej, należy to uznać za okoliczność obciążającą i w takim przypadku stronie pokrzywdzonej przysługuje prawo wyboru (*alternativitas*) w wyciągnięciu konsekwencji prawnych umowy: zwiększenie konfiskaty obciążającej stronę wyrządzającą krzywdę; w razie częściowej konfiskaty świadczenia obowiązek zapłaty za świadczenie zabronione winien być ograniczony tylko odnośnie do części skonfiskowanej; jeśli kumulacja zakazów spowodowała szkodę (np. w wyniku bezprawnego zagrożenia osoba niezdolna do działań prawnych doznała choroby serca) sędzia rozstrzyga-

⁸ O problemach konfiskaty na rzecz Skarbu Państwa w polskim prawie cywilnym potr.: A. Kafarski, *Quasi-kara z art. 412. k.c.* Państwo i Prawo 1966, t. 1, s. 79-88.

jacy o prawie do odszkodowania ma prawo zastosowania przepisów kwalifikowanych (np. wyznaczenie krótkiego okresu wykonania).

Swoistą interpretację prawną nasuwają te przypadki, gdy jedna ze stron umowy naruszy tylko jeden taki zakaz chroniący dobro, którego sankcja jest łagodniejsza niż nieważność, jednak wyrządzona szkoda jest tak wielka, iż z punktu widzenia dobra polityki prawnej domaga się zastosowania nieważności i konfiskaty, a jednocześnie czynność co do treści jest sprzeczna z zasadami współżycia społecznego (np. zbyt trudne przeprowadzenie realizacji stanu faktycznego zawartego w art. 388 § 1 k.c., gdy jednocześnie nie istnieją możliwości zmiany umowy bądź jej unieważnienia). Według naszej opinii w takich wypadkach — znów na podstawie art. 4 k.c. — istnieje możliwość, by sąd uznał *ob turpem causam* umowę za nieważną. Węgierska praktyka sądownicza na przykład te przypadki umowy pożyczki, które ustalają wyższy procent od ustawowo dozwolonego — aczkolwiek na podstawie § 232 ust. 2 węgierskiego kodeksu cywilnego ze względu na nadmierną wysokość procentu są bądź to częściowo nieważne — bądź w rozumieniu § 200 ust. 2 sprzeczne z wymogami zasad współżycia społecznego — ocenia w całości jako nieważne, a należny wierzycielowi kapitał zasądza w całości lub w części na korzyść państwa.

Teoretycznie nie można wykluczyć, że obie strony umowy naruszają zakazy mające na celu ochronę interesów. Na przykład strony wzajemnie wprowadzają się w błąd, czy osoba niezdolna do działań prawnych zawiera umowę lichwiarską, czy też lichwiarz wprowadza w błąd stronę zawierającą z nim umowę (art. 388 § 1 k.c.). W wypadku istnienia przyczyn podważalnych obciążających strony wzajemnie powstaje rzeczywista kumulacja zakazów (i to warunkowo ze względu na charakter podważalności). Odbiegającego od tego wariantu osądu wymaga taki przypadek, gdy osoba mogąca popełnić wykroczenie, ale niezdolna do czynności prawnych, zawiera umowę lichwy. W takim przypadku, naszym zdaniem, nie można zastosować zasady *a fortiori*, ponieważ osoba niezdolna do czynności prawnych stwarza taką sytuację, która pozbawia ją własnej niezdolności do działań prawnych, jak również i możliwości powoływania się na powody unieważniające (*nemo suam, turpitudinem allegans auditur*, art. 5 k.c.). Dlatego taki zbieg zakazów jest tylko pozorny i wykładnią dla osądu czynności jest art. 388 § 1 k.c. W podanym trzecim przypadku (lichwiarskie wprowadzenie w błąd) występuje również pozorna kumulacja zakazów czynności prawnych, gdyż pozycję zadłużonego u lichwiarza, w przeciwieństwie do sytuacji lichwiarza, uważamy za godną obrony nawet jeżeli on sam postępował wobec lichwiarza w sposób godny potępienia.

Wszelka czynność sprzeczna z zakazem o charakterze publicznym jest zbiegiem przestępstw w tym znaczeniu, że wskutek wspólnych interesów każda ze stron umowy narusza daną normę zakazującą. Ścisłej biorąc,

o zbiegu zakazów mających na celu ochronę interesów publicznych możemy mówić tylko wtedy, gdy strony naruszyły różne zakazy dotyczące czynności prawnych (np. dla ochrony złodzieja nie mającego świadectwa przemysłowego na skradzione ruchomości świadczy paser, że rzeczy zamówił do swojego mieszkania; umowa sprzedaży przez osoby nie uprawnione do noszenia broni, której przedmiotem jest broń, a kompensatą za sprzedaż zagraniczny środek płatniczy itp.).

Czynność prawna charakteryzująca się naruszeniem większej ilości zakazów chroniących interes publiczny wymaga zastosowania zaostrożnych sankcji prawa cywilnego (bądź określonych w innych gałęziach prawa) w stosunku do obu stron czynności. W prawie cywilnym są to: wykluczenie pominięcia konfiskaty na rzecz skarbu państwa, bądź orzeczenie w wyższym wymiarze; współodpowiedzialność w wypadku wyrządzenia szkody; ostro wyznaczone okresy przy wyznaczeniu odszkodowania za uszczerbki.

Na zakończenie wspomnijmy o takim przypadku, gdy stan faktyczny czynności wyczerpuje zarazem zakaz o charakterze publicznym i stan faktyczny jakiegoś zakazu dotyczącego ochrony interesu (np. wykluczenie z zysków jednego z członków spółki cywilnoprawnej powstałej w celach spekulacyjnych; paser odkupuje od złodzieja kradzione ruchomości poniżej ceny maksymalnej). Ten model stanów faktycznych oznacza dla społeczeństwa aspołeczność, zaś stosunek wzajemny stron umowy charakteryzuje konflikt interesów. Jakkolwiek skrzywdzona „w swych interesach” strona jest sama gwałciicielką prawda, z drugiej jednak strony nie ma mowy o ochronie nieprawnie zdobytej pozycji majątkowej lecz o utrudnieniu bezprawnego uzyskiwania dochodu. Przy ocenie czynności prawnej możemy więc pominąć pogwałcenie zakazu broniącego interesu strony pokrzywdzonej „w swoich interesach”.

Tłum. z węgierskiego
Edward Piekarski

LE CUMUL DES INFRACTIONS AUX NORMES DÉFENDANT CERTAINS ACTES JURIDIQUES

R é s u m é

Ce problème est un cas particulier du cumul des normes dont la spécifique désignent deux traits et notamment qu'il concerne des actes juridiques et que les normes de cumul sont toujours des interdictions. La vraisemblance de ce cumul est considérable car il existe un important nombre de défenses concernant des actes juridiques. En outre il faut prendre en considération que ces défenses se lient aux différentes phases de la relation juridique naissant et concernant ses différents éléments. Cela augmente la possibilité de l'infraction à l'aide d'un acte juridique encore aux autres défenses.

L'auteur discute exemplairement de divers cas des défenses sur le fond du droit civil hongrois et polonais et distingue les catégories des défenses selon les sanctions dont elles sont menacées.

En cas du cumul des défenses possédant une différente force juridique, p.ex. menacée d'une sanction de la nullité et causant seulement l'ébranlement de l'acte juridique, une défense plus forte déroge une défense plus faible. Cependant dans le cas du cumul des défenses d'une force égale peuvent exister les cas de la cumulation ainsi que de l'alternative, de la spécialité et de la consommation. C'est la disposition de la loi qui décide laquelle de ces possibilités survient, et en cas de son absence la comparaison des conséquences juridiques résultant des défenses et il faut choisir la défense, dont les conséquences sont les plus essentielles.

Mais ce n'est pas exclusivement la structure des défenses qui doit influencer le choix, mais il faut prendre en considération les égards du régime de légalité et de la politique juridique. En particulier il sera important la qualification du point de vue de l'intérêt public et des intérêts des parties concluant l'acte juridique. L'auteur donne une grande signification à l'existence selon le droit hongrois du pouvoir discrétionnaire des tribunaux à décider la confiscation en total ou partiellement de la prestation constituant l'objet de l'acte juridique défendu. A l'avis de l'auteur, la même possibilité existe dans le droit polonais ayant en considération l'interprétation convenable de l'article 412 du ce.

L'acte juridique qui viole nombre de défenses protégeant l'intérêt public exige l'application des sanctions plus sévères du droit civil.